

УДК 159. 316.6

Шульга С.С. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут післядипломної освіти

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ТА КРИТЕРІЇВ СУМІСНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Розглядаються головні підходи до тлумачення сутності сумісності, аналізуються її різновиди. Показано співвідношення сумісності та спрацьованості. Представлено головні критерії сумісності.

Ключові слова: сумісність, міжособистісна сумісність, спрацьованість, задоволеність, взаємодія

Рассматриваются главные подходы к толкованию сущности совместимости, анализируются ее разновидности. Показано соотношение совместимости и сработанности. Представлены главные критерии совместимости.

Ключевые слова: совместимость, межличностная совместимость, сработанность, удовлетворенность, взаимодействие

The main going is examined near interpretation of essence of compatibility, her varieties are analysed. Correlation of compatibility and harmony in work is shown. The main criteria of compatibility are presented.

Keywords: compatibility, interpersonality compatibility, harmony in work, satisfaction, cooperation

Актуальність. Дослідження проблеми сумісності не втрачає своєї актуальності протягом значної кількості років, оскільки міжособистісна сумісність є умовою соціалізації особистості, виховання підростаючого покоління, щасливого сімейного життя, самореалізації, ефективного виконання певних видів діяльності тощо.

Вивчення сумісності має багату історію у вітчизняній та зарубіжній психології. У вітчизняній психологічній науці дослідженням сумісності з загальнотеоретичних позицій займалися О.О.Бодальов, В.В.Бойко, Л.Я.Гозман, А.Г.Ковальов, Р.Л.Кричевський, Є.С.Кузьмін, М.М.Обозов, А.М.Обозова, К.В.Н.Панферов, К.Платонов, В.Є.Семенов та ін. Об'єктом дослідження частіше за все виступали подружні пари (Є.С.Калмикова, Г.А.Навайтіс, М.М.Обозов, А.М.Обозова, Ю.Н.Олейник, А.Ф.Северінова та ін. Серед зарубіжних авторів можна виокремити праці К.Вітека, Д.А.Блазера, Е.л.Келлі, Д.Д.Віггінса та ін.

Теоретичний аналіз проблеми сумісності показує наявність певних суперечностей у її тлумаченні. Зокрема, по-перше, поняття сумісності недостатньо чітко визначене і перетинається з іншими поняттями, що призводить до розмитості самого поняття і підміни феномена сумісності іншими соціально-психологічними феноменами. По-друге, існують різні уявлення про види сумісності та їх якісний зміст. По-третє, основними методами дослідження сумісності є мало чисельні опитувальники, які виявляють уявлення людей про сумісність, а не рільну взаємодію. По-четверте, численні теоретичні уявлення про сумісність носять характер припущення і не обґрунтовані емпірично. По-п'яте, існуючі емпіричні дані про чинники, які впливають на сумісність, досить

суперечливі. Тому питання про чинники сумісності фактично залишається відкритим.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз проблеми міжособистісної сумісності.

Феномен сумісності досліджується не лише в рамках соціальної психології. Вона є об'єктом дослідження в медицині, біології, кібернетиці та ін. Але єдиного загальнонаукового визначення поняття сумісності не існує. У психологічних словниках сумісність визначається як сумісність (групова) – це соціально-психологічна характеристика групи, яка виявляється в здатності її членів узгоджувати (робити несуперечливими) свої дії і оптимізувати взаємостосунки в різних видах спільної діяльності [5, с. 325]; сумісність (міжособистісна) – це взаємне прийняття партнерів по спілкуванню і спільній діяльності, що ґрунтується на оптимальному поєднанні ціннісних орієнтацій, соціальних установок, інтересів, мотивів, потреб, характерів, темпераментів, темпу і ритму психофізіологічних реакцій та інших, значущих для міжособистісної взаємодії індивідуально-психологічних характеристик [12, с. 366]; сумісність (психологічна) – це ефект взаємодії людей, що характеризується максимально можливою задоволеністю їх один одним [3, с. 98].

За К.К.Платоновим, сумісність (психологічна) опосередковується взаємодією через поведінку (рухи, дії, вчинки). Сам процес сумісності в міру включення психічних і соціальних процесів стає все більш складним. Сумісність буває не тільки позитивною і негативною, але й з різними ступенями і видами [11].

А.Л.Свенцицький вважає сумісність здатністю членів групи до спільної діяльності, яка ґрунтується на їх оптимальному поєднанні [9].

М.М.Обозов визначає сумісність як ефект поєднання і взаємодії індивідів, який характеризується максимальною суб'єктивною задоволеністю партнерів один одним при значних емоційно-енергетичних затратах [7, с. 103]. З найбільшою ефективністю діяльності людей у колективі за рахунок оптимального поєднання їх якостей пов'язують сумісність В.В.Бойко, А.Г.Ковальов і В.Н.Парфьоров [1].

Критерії сумісності виокремлюють Є.С.Кузьмін та В.Є.Семенов: неподільність (неможливість існування один без одного), автономність (у сенсі внутрішнього самоуправління), наявність внутрішньої єдності суб'єктів спілкування [13, с. 116].

Н.І.Шевандрін називає наслідки несумісності: конфліктність, нездатність зрозуміти один одного, несинхронність психомоторних реакцій, відмінності в увазі, мисленні та інших процесах [14, с. 294].

У вітчизняній психології праці сумісність розуміють як ефект поєднання індивідуумів, який дає максимально можливий результат за даних умов з мінімумом енергетичних витрат членів групи, що взаємодіють, та з суб'єктивною задоволеністю спільною діяльністю [6, с. 113].

А.Н.Сухов і М.М.Обозов вважають, що сумісність слід розглядати з двох боків: як процес і як результат взаємодії». Сумісність як процес – це міра задоволеності партнерів один одним (думками, почуттями, поведінкою). При розгляді ж сумісності як процесу ми виокремлюємо процеси пристосування,

«притирання» характерів, потреб, мотивів поведінки» [9, с. 211]. «Оптимальне співвідношення в парі, групі особистісних якостей учасників (темпераменту, характеру, потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій тощо) – умова сумісності як процесу. Узгодження поведінки, емоційних переживань і взаєморозуміння, в яких виявляється як особистість людей, що взаємодіють, є процесом сумісності... Сумісність є ефектом поєднання і взаємодії індивідів. Взаємодія, а не поєднання, - є вже процес, наслідком якого є сумісність або несумісність людей» [7, с. 101].

Аналіз головних підходів до досліджуваної проблеми свідчить про те, що сумісність розглядається як групова, міжособистісна, психологічна і просто сумісність. Вона буває і процесом взаємодії, і її результатом, і характеристикою групи, і ефектом взаємодії, і ефектом поєднання, і здатністю до спільної діяльності, і просто феноменом.

Щоб зрозуміти сутність сумісності, необхідно вибрати з визначень суттєві ознаки і спробувати їх упорядкувати та проаналізувати. Всі визначення можна розділити на групи за розумінням сумісності як: 1) поведінкового феномена (узгодженість дій, узгодженість поведінки, взаємна регуляція поведінки, здатність до спільної діяльності, синхронність психомоторних реакцій); 2) емоційного феномена (задоволеність один одним, взаємні симпатії, задоволеність процесом і результатом взаємодії); 3) когнітивного феномена (розуміння один одного, взаєморозуміння); 4) системного феномена (ефект поєднання індивідів, відповідність, оптимальне поєднання властивостей членів групи); 5) міри близькості людей (ситуативна неподільність, внутрішня єдність, цілісність).

Очевидно, що у феномені сумісності можна виокремити три аспекти: поведінковий, емоційний і когнітивний, що відповідає трьом компонентам взаємодії, які виокремлює Є.С.Кузьмін [13], а також моделі психічної взаємодії В.Н.Панфьорова, в якій виокремлено три імпліцитні функції психіки (регуляторна, афективна, гностична) [10]. Така трьохкомпонентна структура є досить зручною для опису і пояснення взаємодії, у тому числі й суті феномена сумісності.

Отже, сумісність тлумачиться як результат взаємодії, зовні виявляється у прагненні і здатності людей тривалий час добровільно взаємодіяти один з одним, внутрішньо є узгодженістю поведінки, взаємовпливу, а також узгодженість емоцій, взаємостосунків і супроводжується взаємо пізнанням і взаєморозумінням; її причиною є певні поєднання властивостей людей, є умовою інших соціально-психологічних феноменів (групової згуртованості, соціально-психологічного клімату, ефективності групової діяльності).

Відмінності у визначенні сумісності можна пояснити змішуванням різних її типів. Так, за величиною групи, в якій відбувається взаємодія людей, виокремлюють групову і міжособистісну сумісність. Остання частіше за все є предметом дослідження. Як синонім дехто використовує термін «психологічна сумісність», яка розуміється як предмет вивчення науки психології, без конкретизації його специфіки, а також як один з рівнів або видів сумісності, не вказуючи на кількість людей, включених до взаємодії.

Феномен сумісності в соціальній психології і особливо в психології праці часто ототожнюють з поняттям спрацьованості. Причому, у ракурсі виробництва спрацьованість є більш значущою, ніж сумісність [9]. Спрацьованість розуміється як показник узгодженості між індивідуальною взаємодією в умовах конкретної

спільної діяльності, який характеризується високою продуктивністю при достатній суб'єктивній задоволеності процесом і результатом спільної діяльності [5, с. 340]; як результат взаємодії людей, який характеризується максимально можливим успіхом спільної діяльності за незначних емоційно-енергетичних витрат [3, с. 107]. М.М.Обозов визначає спрацьованість як ефект поєднання і взаємодії індивідів, який характеризується максимально можливою продуктивністю (у спільній роботі) при мінімальних емоційно-енергетичних затратах (на діяльність і взаємодію) на тлі достатньої суб'єктивної задоволеності (ближче до середньої). Успішність – головний компонент спрацьованості [7, с. 102].

Отже, спрацьованість, як і сумісність, є результатом взаємодії людей, але, на відміну від сумісності, характеризується спрямованістю на розв'язання виробничих завдань, продуктивністю (успішністю) діяльності, мінімізацією енерговитрат, узгодженістю темпо-ритмічної діяльності, формуванням навичок діяльності [13, 14].

При аналізі сутності феномена сумісності важливою є проблема пошуку її критеріїв. Основним критерієм сумісності вважається задоволеність процесом і результатом взаємодії. Крім цього, критеріями сумісності є задоволеність міжособистісними стосунками, задоволеність спільною діяльністю, ефективність спільної діяльності, групової діяльності, взаємодії, висока згуртованість, стійкість групи в часі, низька конфліктність, високе взаєморозуміння між людьми, міра узгодження ролей, подібність характерів та особистісних рис, вибір партнера для спілкування, позитивні міжособистісні почуття тощо [7, 12]. Разом з тим, жоден з критеріїв сумісності не є досить обґрунтованими і універсальними [8].

Критерій задоволеності взаємодією є суб'єктивним і ситуативним, а також радше є наслідком сумісності і характеризує соціально-психологічний клімат у групі. Крім цього, задоволеність взаємодією і взаємостосунками є також критерієм спрацьованості і дружби [13], групової згуртованості [4]. Низька конфліктність також не є досить точним критерієм сумісності, оскільки вона може бути наслідком і спрацьованості, і байдужості членів групи, і більшою мірою стосується соціально-психологічного клімату. Ефективність взаємодії виступає радше критерієм спрацьованості, ніж сумісності. Що ж до групової згуртованості як критерію сумісності, то вона є окремим соціально-психологічним феноменом і може бути наслідком як сумісності, так й інших чинників. Вибір партнера для спілкування може бути критерієм сумісності в рамках теорії міжособистісної привабливості, за умови вільного вибору партнерів, але існують й інші причини вибору. Стійкість групи в часі визначається не тільки сумісністю, але й зовнішніми соціально-економічними чинниками.

Проблему критеріїв сумісності доцільно розглядати залежно від того, який саме компонент взаємодії реєструється. Всі критерії сумісності можна поділити на три групи: 1) поведінкові (вибір партнера для спілкування, ефективність взаємодії, низька конфліктність, узгодженість рольової поведінки тощо); 2) емоційні (задоволеність процесом і результатом взаємодії, міжособистісними стосунками, позитивні міжособистісні почуття тощо) і 3) когнітивні (високий рівень взаєморозуміння, позитивні уявлення про взаємодію тощо). При цьому слід зазначити, що емоційні і когнітивні критерії будуть значною мірою суб'єктивними. Тому більш об'єктивними є поведінкові і когнітивні критерії. Вибір критерію

визначається парадигмою дослідника, особливостями методик, що використовуються, і параметрами ситуації взаємодії.

Висновок. Теоретичний аналіз проблеми дослідження свідчить про те, що донині існує велика кількість тлумачень сумісності, її критеріїв та видів. Більшість дослідників сходяться в тому, що сумісність – це здатність людей узгоджувати свою взаємодію і тривалий час добровільно спілкуватися один з одним, зумовлена оптимальним поєднанням їхніх властивостей. При визначенні оптимального співвідношення властивостей (характеристик, особливостей, якостей, рис) суб'єктів взаємодії як умов і причин сумісності у літературі частіше за все згадуються дві закономірності. По-перше, вважається, що сумісність зумовлена симетричністю (подібністю) рис людей, що взаємодіють. По-друге, зумовленість сумісності компліментарністю (взаємодоповнюваністю) властивостей людей при взаємодії.

Перспективи подальших досліджень полягають в емпіричному вивченні проблеми сумісності в спортивних колективах та командах.

Список використаних джерел

1. Бойко В.В. Социально-психологический климат коллектива и личность / В.В.Бойко, А.Г.Ковалев, В.Н.Панферов – М.: Мысль, 1983. – 206 с.
2. Коваленко А.Б. Соціальна психологія / А.Б.Коваленко, М.Н.Корнєв. – К.: Геопринт, 2006. – 400 с.
3. Коллектив. Личность. Общение: [словарь социально-психологических понятий] / Под ред. Е.С.Кузьмина, В.Е.Семенова. – Л.: Лениздат, 1987. – 144 с.
4. Кочуров М.Г. Аппаратурные методы исследования психологической совместимости / М.Г.Кочуров // Научные труды Вятского социально-экономического института: Ежегодник. – Киров: ВСЭИ, 2002. – Вып. 1. – С. 153-177.
5. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А.Карпенко; Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
6. Методология исследований по инженерной психологии и психологии труда / Под ред. А.А.Крылова. – Л.: ЛГУ, 1974. – Ч. 1. – С. 111-115.
7. Обозов Н.Н. Межличностные отношения / Н.Н. Обозов – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 149 с.
8. Обозов Н.Н. Три подхода к исследованию психологической совместимости / Н.Н.Обозов, А.Н. Обозова // Вопросы психологии. – 1981. – 3 6. – с. 98-101.
9. Основы социально-психологической теории / Под общ.ред. А.А.Бодалева и А.Н.Сухова. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 420 с.
10. Парферов В.Н. Психология человека: [учебное пособие] / В.Н.Парферов – СПб., 2000. – 160 с.
11. Платонов К.К. Личность как объект социальной психологии / К.К. Платонов // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С. 71-76.
12. Психология. Словарь. / Под ред А.В.петровского и М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
13. Социальная психология: история, теория, эмпирические исследования / Под ред.Е.С.Кузьмина, В.Е.Семенова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 299 с.
14. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н.И. Шевандрин – М.: ВЛАДОС, 1998. – 512 с.

Отримано 13.08.2013 р.